

СУТНІСТЬ КОМУНІКАТИВНОГО МІЖОСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ ЗА ДАНИМИ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОГО ОПИТУВАННЯ

Білоконенко Л. А. Сутність комунікативного міжособистісного конфлікту за даними соціолінгвістичного опитування.

У статті проаналізовано результати соціолінгвістичного опитування, проведеного для вирішення й диференціації засобів мови, які реалізують сталі навички українців у конфліктному спілкуванні з різними опонентами. За даними відповідей респондентів з'ясовано, що конфліктна комунікація може бути зреалізована стилістично маркованими й немаркованими знаками мови залежно від спрямованості на контакт із близьким / чужим, офіційним / неофіційним опонентом, на дотримання українських лінгвокультурних норм.

Ключові слова: соціолінгвістичне опитування, конфліктне спілкування, стилістично марковані та немарковані знаки мови, лінгвокультура.

Білоконенко Л. А. Сущность коммуникативного межличностного конфликта по данным социолингвистического опроса.

В статье проанализированы результаты социолингвистического опроса, проведенного для различия и дифференциации единиц языка, которые реализуют устойчивые навыки украинцев в конфликтном общении с разными оппонентами. Согласно данным ответов респондентов установлено, что конфликтная коммуникация может быть реализована стилистически маркированными и немаркированными знаками языка в зависимости от направленности на отношения с близким / чужим, официальным / неофициальным опонентом, на соблюдение украинских лингвокультурных норм.

Ключевые слова: социолингвистический опрос, конфликтное общение, стилистически маркированные и немаркированные знаки языка, лингвокультура.

Bilokonenko L. A. The essence of the communicative interpersonal conflict according to the sociolinguistic survey.

The article analyses the results of a sociolinguistic survey conducted with the aim of distinguishing and differentiating the means of language, Ukrainian skills accomplish this in the conflicting communication with different opponents.

The questions of the questionnaire belong to two blocks. The first contains language tools that allow us to identify communicative reactions of informants during an interpersonal conflict with relative (informal) opponents; in the second one – with a stranger (a friend or a stranger) as an opponent. The elements of the representation of conflict communication are selected the same for both blocks (35 markers). These are lexical markers of the semantic-thematic groups: “assessment of personality traits of the opponent” (substantives, attributes), “assessment of the process of conflict development”. Also, the phraseological markers of the semantic-thematic group “subject’s actions in the conflict” are described. The survey found that lexical markers representing the reaction to a relative opponent predominating when

respondents avoid words that are specific markers, their semantics indicates a person's defects or words are called an acquired deficiency of the individual, which is difficult or impossible to remove. Regarding the non-relative opponent, the informants believe that it is not desirable to use markers of a general assessment, which represent the lack of specificity of the impression of the opponent, or those that call the natural features of the person.

According to the questionnaire, stylistically marked and unmarked signs of the language cause conflicting communication. However, the respondents understand the semantic-stylistic peculiarity of the marked words and phraseological units. Therefore they are avoiding words with a fixed functional and stylistic component of the connotation, which complicate communication with a relative opponent. Under these conditions, they prefer stylistically unmarked elements. In communicating with non-relative opponents, informants do not restrict themselves in conflicting reactions, preferring the stylistically marked units of language. However, respondents consider the public experience. Therefore, they demonstrate their desire to follow Ukrainian linguistic and cultural rules. Their legislative regulators of communicative conflict behaviour are stable, and respondents prefer the way to avoid conflicts.

Key words: sociolinguistic questioning, conflict communication, stylistically labelled and unmarked signs of language, oral culture.

Мова кожного українця фокусує в собі властивості, типові для нашого соціокультурного середовища. Завдання дослідника полягає в тому, щоб виявити ці ознаки, дати їм лінгвістичну інтерпретацію, показати, що вони є реалізацією мовних уподобань членів спільноти в різних комунікативних ситуаціях, між ними й у конфліктному спілкуванні. Завдяки опитуванню ми можемо визначити практичні форми репрезентації міжособистісного конфлікту в українській мові з усіма його особливостями, зосередитися на реакціях людини, зумовлених її емоційно-психологічним станом.

Міжособистісний конфлікт є формою вияву суперечностей у ситуації безпосередньої взаємодії осіб через протилежно обрані ними цілі, усвідомлені або неусвідомлені дії. У ньому з'єднуються внутрішні (духовні, особистісні, біологічні) та зовнішні (соціальні) чинники, а їхня діалектична взаємодія визначає природу кожного індивіда. Дослідження конфліктів у мові – одна з актуальних проблем сучасної *конфліктної комунікології* й соціолінгвістики. Їх вивчають із різних позицій, проте в Україні таких праць небагато (напр.: Н. Гуйванюк, О. Даниленко, Л. Масенко, Г. Мацюк, Л. Чайка [2; 3; 4; 5; 7]). Якщо соціолінгвістика обирає об'єктом свого дослідження людину-мовця, то комунікологи повинні зосереджуватися на вивченні особистості комуніканта, описі й моделюванні його поведінки у процесі спілкування, впливі соціальних, психологічних, когнітивних, прагматичних складників на мовні дії людини в конфліктах різних

типів. Завдяки цим процесам можна говорити про нове наукове середовище, що дає змогу розглядати теоретичні основи й визначати практичні форми реалізації міжособистісного конфлікту відповідно до української лінгвокультури, у якій конфліктна комунікологія має свій актуальний об'єкт дослідження.

Сфера існування конфлікту в мові – це інтерперсональні стосунки в рамках соціальної взаємодії за умови порушення норм і правил спілкування. Саме недотримання кооперативного принципу формує направленість на суперечливу взаємодію комунікантів. Готовність індивідів протидіяти один одному, недобррозичливість, нетолерантність зумовлені різними причинами, між ними й соціальними ролями людини, у межах яких вона може «рухатися» з рівня підпорядкування на рівень домінантності або рівноналежності з опонентом, через що з'являються різні вияви суперечностей. Значний потенціал для виникнення конфліктів має інститут сім'ї, у якому простежуємо рівноналежність осіб, а неофіційність спілкування дає змогу неприховано виявляти емоції. Інші інститути норми комунікації здебільшого регламентують. Характеристика конфліктантів повинна враховувати рівень соціально-рольового статусу й можливі аспекти їхнього соціального зв'язку. Тож уважаємо мотивованим долучити (до вже обгрунтованих українцями чинників конфліктної комунікації) інформацію, що стосується реакцій, які забезпечують людині спонтанну реалізацію комунікативної кооперативної або конфліктної мети в умовах спілкування із близьким / чужим, офіційним / неофіційним опонентом. Для виявлення моделей мовної поведінки осіб у міжособистісному конфлікті за належністю до неофіційних (напівофіційних) та офіційних поведінкових ситуацій було проведене соціолінгвістичне опитування. *Мета дослідження:* скласти уявлення про особливості сприйняття міжособистісного конфлікту в українському середовищі на підставі відповідей інформантів на питання анкети; визначити та схарактеризувати (на базі реакцій на умовного близького / чужого, офіційного / неофіційного опонента) мовні маркери, які обирають респонденти залежно від соціальних ролей і параметрів комунікації. Шляхом випадкового відбору до опитування було залучено 128 респондентів. Соціально-демографічна характеристика: в анкетуванні взяли участь 23% осіб чоловічої статі та 77% жіночої. Респондентами було обрано осіб віком від 18 років (від 18 до 25 років – 56%, від 26 до 50 – 18%, більше 50 – 26%).

1. Збір первинної інформації. Питання анкети належать до двох блоків. Перший містить мовні засоби, які дають змогу виявити комунікативні реакції інформантів у міжособистісному конфлікті із близькими (неофіційними) стосунками з опонентом; у другому респонденти повинні виявити свої комунікативні реакції щодо віддаленого (знайомого або незнайомого) опонента. Елементи репрезентації конфліктної комунікації (на підставі нашої типології лексичних і фразеологічних маркерів конфлікту [1, с. 69–121]) обрані для обох блоків однакові (усього 35 маркерів).

Лексичні маркери: а) семантико-тематична група «оцінка особистісних рис опонента» (субстантиви, атрибутиви), а саме: підгрупа «морально-етична оцінка» – 10 слів: *брехунець, горлопан, звірюга, потвора, паскуда, скотина, безсердечний, лихий, огидний, паскудний*; підгрупа «утилітарна оцінка» – 9: *егоїст, волоцюга, лежебока, голодранець, недоумок, кретин, злодюга, бездарний, неврівноважений*; підгрупа «оцінка зовнішності опонента» – 6: *карлик, стариган, шмаркач, некрасивий, підстаркуватий, товстий*; б) семантико-тематична група «оцінка процесу розвитку конфлікту» – 3: *врізати, уперіщити, огризатися*. Фразеологічні маркери: семантико-тематична група «дії суб'єктів», а саме: підгрупа «заподіяння фізичної шкоди» – 4: *хоч кілок на голові теши, годувати ляцями, роги пообламувати, хребет переламати*; підгрупа «заподіяння моральної шкоди» – 2: *рота кривити, зуби вишкіряти*.

2. Визначення одиниць аналізу, процедура підрахунку. Інформанти розпізнавали кожен мовний елемент конфліктної комунікації з позицій:

1. Цей мовний засіб у конфлікті із близькою людиною: а) можна вживати; б) не бажано вживати; в) категорично не можна вживати.

2. Цей мовний засіб у конфлікті з чужою людиною: а) можна вживати; б) не бажано вживати; в) категорично не можна вживати.

Приклади реакцій респондентів:

Реакція 1. *Потвора* – у конфлікті із близькою людиною: в) категорично не можна вживати; із чужою людиною: б) не бажано вживати.

Реакція 2. *Лежебока* – у конфлікті із близькою людиною: а) можна вживати; із чужою людиною: а) можна вживати.

Реакція 3. *Недоумок* – у конфлікті із близькою людиною: в) категорично не можна вживати; із чужою людиною: а) можна вживати.

Реакція 4. *Карлик* – у конфлікті із близькою людиною: б) не бажано вживати; із чужою людиною: а) можна вживати.

Реакція 5. *Огризатися* – у конфлікті із близькою людиною: б) не бажано вживати; із чужою людиною: а) можна вживати.

Реакція 6. *Годувати ляцями* – у конфлікті із близькою людиною: б) не бажано вживати; із чужою людиною: а) можна вживати.

Реакція 7. *Хребет переламати* – у конфлікті із близькою людиною: в) категорично не можна вживати; із чужою людиною: а) можна вживати.

Матеріалом для узагальнення є понад 4000 реакцій (4 особи від анкетування ухилилися, також на певні маркери була відсутня реакція в деяких анкетах).

3. Витлумачення результатів опитування. У групі лексичних маркерів (підгрупа «оцінка особистісних рис опонента») є мовні елементи, які в більшості інформантів не спричинили сумніви щодо їхнього вживання в конфлікті із близькими (неофіційними, напівофіційними) стосунками з опонентом. Респонденти зазначають, що слова *брехунець* (87%), *безсердечний* (89%), *лихий* (92%) можна вживати для морально-етичної оцінки такого опонента. Відомо, що пейоративного значення словам надають словотвірні засоби, завдяки чому формується суб'єктивна оцінка: вона передає різні негативні відтінки почуттів адресанта до адресата. Оскільки емоційне забарвлення слів створюють афікси, оцінний зміст у цьому разі зумовлений саме словотвірними процесами. До таких процесів мовці активно залучають експресивно забарвлені афікси зі значенням збільшеності, згрубілості, зневажливості і т. ін. Проте у слові *брехунець* спостерігаємо суфікс *-ець'*, який має зменшувальне значення, що активно використовується для вираження позитивного ставлення до об'єкта номінації. Атрибутивні маркери *безсердечний* (нечулий до інших; безжалісний, жорстокий [6, т. 1, с. 145]) і *лихий* (який чинить лихо, здатний чинити лихо [6, т. 4, с. 496]) є знаками мови, що у стилістичному плані не марковані. Їхня оцінність характеризується вираженою негативно-оцінною семою, що внеможливиює вживання в позитивному контексті. Однак виявилось, що для респондентів за своєю оцінкою обидва слова мають сильну експресію близькості з опонентом.

Очікуваною є думка, що категорично не можна вживати в супереччі із близькою людиною елементи: *горлопан*, *звірюга*, *потвора*, *паскуда*, *скотина* (усі слова понад 90%). Ці знаки мови

марковані у стилістичному плані, мають переносне значення, зафіксоване у тлумачному словнику української мови з певними ремарками (*горлопан* – розм. Той, хто горлає, крикун [6, т. 2, с. 133]; *звірюга* – перен., лайл. Про надзвичайно жорстоку, люту людину [6, т. 3, с. 486]; *потвора* – перен., лайл. Про люту, жорстоку людину, що втратила кращі моральні якості; недолюдок [6, т. 7, с. 399]; *наскуда* – лайл. Погана, мерзенна, підступна людина. // Жінка легкої поведінки [6, т. 6, с. 86]; *скотина* – 2. перен., розм., лайл. Про грубу, жорстоку, підлу людину [6, т. 9, с. 307]. Оскільки вміння людини мислити реалізується уздатності до умовиводів, логічних висновків, то респонденти фіксують (узагальнюють) у собі суспільний досвід, типовий для нашого соціокультурного середовища, відправним пунктом якого є позитивне ставлення, повага, любов до близької людини. І ця установка поза будь-яким сумнівом є несумісною з конфліктогенами зазначеної підгрупи.

Підгрупа «утилітарна оцінка» містить 9 слів. Серед них частину становлять елементи, які словник визначає як стилістично не марковані: *егоїст* – той, хто відзначається егоїзмом [6, т. 2, с. 454]; *неврівноважений* – який не має душевної рівноваги, піддається чужим впливам [6, т. 5, с. 271]; *бездарний* – позбавлений будь-якого таланту [6, т. 1, с. 125].

Інформанти зазначають, що для утилітарної оцінки близького опонента слова *егоїст*, *неврівноважений* та *бездарний* можна вживати, проте фіксуємо значні розбіжності у відсотках: 83%, 74% і 15% відповідно. Річ у тім, що респонденти – особи, які належать до нашої лінгвокультурної спільноти, а наше щоденне буття – це численні соціокультурні контакти, що змінюють психологічний стан індивідів, не захищених від подолання об'єктивних і суб'єктивних суперечностей. Тож принципи їхньої комунікативної поведінки визначаються, серед інших, і певними стереотипами. У цьому плані українці слово *егоїст* і поняття *егоїзм* сприймають по-різному, однак нерідко позитивно. Егоїзм властивий кожній людині, а розумний егоїзм є засобом досягнення мети, розвитку особистості, урахує й інтереси інших людей. Тому ми виявляємо високий відсоток дозвільної реакції на слово *егоїст* у конфлікті із близькою людиною: воно не сприймається як образливий елемент. Водночас негативна реакція 17% інформантів була спричинена розумінням цього поняття як вади.

Неврівноважена особа має підвищену реактивністю, зумовлену

особливістю її нервової системи, а реакція на те, що відбувається, може бути різкою і грубою. Умови розвитку суперечок залежать від індивідуально-психологічних рис осіб, реалізують важливі психічні функції і процеси людини. Думаємо, що значна частина респондентів (74%) не сприймає конфліктоген *неврівноважений* негативно саме через те, що внутрішньо погоджується: обставини розвитку конфлікту в мові є передумовою для імпульсивності, нестриманості, підвищеної збудливості, упередження щодо опонента, схильності до агресивної поведінки.

Елемент *бездарний* інформанти не визнають (близько 85%) за конфліктоген у суперечці із близькою особою. Оскільки талант – це сукупність здібностей, яка вможливує успішну, самостійну й оригінальну діяльність індивіда, то схарактеризувати близьку людину як-таку, яка не може досягти значних успіхів у житті, – неприйнятно.

Інша частина слів з утилітарною оцінкою – стилістично марковані: *волоцюга* – зневажл. Бездомна людина, яка не працює, а живе з крадіжок, жебрацтва, постійно змінюючи місце перебування; бродяга, пройдисвіт [6, т. 1, с. 733]; *лежебока* – розм. Те саме, що *лежебок*. Той, хто не любить працювати, багато лежить, спить [6, т. 4, с. 471]; *голодранець* – зневажл., лайл. Убого одягнена людина; обідранець. // Убога людина [6, т. 2, с. 114]; *недоумок* – розм. 1. Нерозумна, обмежена, нерозвинена людина. 2. Розумово недорозвинена, слабоумна людина. // Уживається як лайливе слово [6, т. 5 с. 302]; *кретин* – 2. лайл. Дурень, тупа, нікчемна людина; ідіот [6, т. 4, с. 337]; *злodyга* – розм. Особа, яка займається злodyством. // Уживається як лайливе слово [6, т. 3, с. 600]. Розмежування дозвільних реакцій щодо близької людини слів *волоцюга*, *голодранець*, *недоумок*, *кретин*, *злodyга* коливається від 4,5% (*недоумок*) до 10,5% (*голодранець*). У тій самій ситуації позитивно сприймають конфліктоген *лежебока* вже 89% респондентів. Насправді ця реакція дає підставу висновувати: українці розглядають лінощі не як ваду, а як стан людини, що може бути й корисним у розумній пропорції. Звідси – характерна реакція на слово *лежебока*, тобто лексема насправді не осмислюється як образлива.

Щодо незнайомого опонента, то елементи підгрупи «утилітарна оцінка» мають значні розбіжності даних: а) можна вживати – від 10,5% (*бездарний*) до 69% (*лежебока*); б) не бажано вживати – від 20% (*кретин*) до 53% (*голодранець*); в) категорично не можна вживати – від 7,5% (*лежебока*) до 65% (*кретин*).

Підгрупа «оцінка зовнішності опонента» містить 6 слів. Серед них також є слова стилістично не марковані (*карлик* – неприродно мала на зріст людина [6, т. 4, с. 107]; *некрасивий* – те саме, що *негарний*. Який не приваблює своїм зовнішнім виглядом [6, т. 5, с. 275]; *товстий* – який має велику, значну товщину [6, т. 10, с. 166]) та марковані (*стариган* – фам. Те саме, що *старик*. Чоловік, що прожив багато років, досяг старості [6, т. 9, с. 656]; *шмаркач* – зневажл. 2. Молода, недосвідчена людина, яку не поважають // Уживається як лайливе слово [6, т. 11, с. 498]; *підстаркуватий* – розм. Літнього віку, у літах (про людину) [6, т. 6, с. 507]). Інформанти вважають, що в конфлікті із близькою людиною можна вживати ці елементи, однак відсоток дозвільних реакцій є невисоким: від 10% (*стариган*) до 31% (*підстаркуватий*). До того ж спостерігаємо, що в суперечці з незнайомою людиною дозвільним «кордоном» є ті самі лексеми: від 9% (*стариган*) до 24% (*підстаркуватий*). Дані про те, що категорично не можна вживати ці слова у сварці із близькою людиною, є такими: від 34% (*товстий*) до 63% (*шмаркач*); із чужим опонентом – від 33% (*підстаркуватий*) до 60% (*карлик*).

Тож у межах трьох підгруп лексичних конфліктогенів щодо близького опонента переважають реакції, коли респонденти уникають слів, які є *конкретизованими маркерами*, тобто їхня семантика містить чітку вказівку на певну ваду людини, або слів, що визначають *набуті вади* індивіда, позбутися яких важко або й неможливо. Щодо віддаленого опонента, то інформанти вважають, що не бажано послуговуватися маркерами *загальної оцінки* (вони втілюють позбавлене конкретності враження від опонента), або тими, що називають *природні вади* особи.

До підгрупи «процес розвитку конфлікту» віднесено 3 елементи (усі стилістично марковані): *врізати* – розм. З силою вдарити [6, т. 10, с. 478]; *уперіщити* – розм. Сильно вдарити когось [6, т. 10, с. 457]; *огризатися* – розм. Відповідати на запитання, зауваження в різкій, грубій формі [6, т. 5, с. 621]. Оскільки ці слова реалізують не негативне ставлення до людини, а лише репрезентують ступінь активності сторін, то відсотки реакцій щодо близького та чужого опонентів суттєво не різняться: а) можна вживати – близько 45%; в) категорично не можна вживати – близько 11%. Як бачимо, для характеристики процесу розвитку суперечки безвідносно до особи адресата без вагань обираються стилістично марковані слова, що дають

змогу описати (або констатувати) міру вияву протидії.

Із системи фразеологізмів для нашого опитування були обрані розмовні і просторічні. Для цього стилістичного шару фразеології важливим є не так знижене емоційно-експресивне й оцінне забарвлення, як вираження насмішки, іронії, жарту, фамільярності. У конфлікті вони створюють фон грубувато-невимушеного спілкування та є одним із засобів характеристики події. Уживання розмовних фразем у побутовій сварці засвідчує безпосередність спілкування, неофіційність стосунків між опонентами. Просторічні фраземи, як стилістично знижена частина фразеологічного запасу мови, також здебільшого вживають у побутовій сфері, вони характеризують неофіційні або близькі стосунки опонентів. Інформанти визначили, що ці мовні засоби в конфлікті з близькою людиною: можна вживати – від 3% (*роги пообламувати*) до 66% (*хоч кілок на голові теши*); категорично не можна вживати – від 13,5% (*рота кривити*) до 63% (*хребет переламати*); із чужим опонентом: можна вживати – від 15% (*роги пообламувати*) до 80% (*хребет переламати*); категорично не можна вживати – від 13,5% (*рота кривити*) до 60% (*зуби вишкіряти*).

Наведені вище дані засвідчують, що конфліктна комунікація може бути зреалізована стилістично маркованими й немаркованими елементами мови. Проте респонденти переважно усвідомлюють відмінність цих пластів мови, розуміють семантико-стилістичну своєрідність маркованих слів і фразеологізмів, тому головно уникають конфліктогенів із узуально закріпленим, фіксованим функційно-стилістичним компонентом конотації, який ускладнює комунікацію з близькою людиною. За цих умов перевагу віддають стилістично немаркованим елементам, однак і ці покажчики передбачають експресивність конфліктного мовлення. Оскільки «чужого» опонента ми не ідентифікували як того, хто має вищу соціальну роль, то інформанти не обмежували себе в конфліктних реакціях, значною мірою віддавали перевагу стилістично маркованим одиницям мови. Проте респонденти, акумулювавши суспільний досвід, навіть у штучних умовах опитування не надто відходять від нього. Вони демонструють спрямованість на дотримання певних лінгвокультурних правил, здебільшого їхні законодавчі регулятори комунікативної конфліктної поведінки є настільки стабільними, що перевагу віддано шляху уникнення суперечки.

Отже, результат комунікативної конфліктної діяльності особи

залежить насамперед від того, якою є її мета. Інформанти обирають модель мовної поведінки, що зумовлена характером комунікації з різними опонентами. Унікальність кожної такої ситуації в тому, що на допомогу людині стають різновиди конфліктів, які вона спостерігає в соціолінгвістичному просторі, так формуються й реалізуються сталі навички спілкування із близьким / чужим, офіційним / неофіційним опонентом. Для виявлення характерних рис міжособистісного конфлікту в українському комунікативному середовищі є потреба звернутися до аналізу мовних маркерів, які обирають індивіди залежно від соціально-демографічної ознаки та параметрів комунікації. Дослідникам ще належить вивчати складники цих ситуацій, узагальнені моделі, що орієнтовані на певний лінгвокультурний стереотип.

Література

1. Білоконенко Л. А. Українськомовний міжособистісний конфлікт : монографія / Л. А. Білоконенко. – К. : Інтерсервіс, 2015. – 335 с.
2. Гуйванюк Н. В. Мовна толерантність як соціолінгвістична категорія / Н. В. Гуйванюк // Вісник Львівського ун-ту. – 2006. – Вип. 38. Ч. II. – С. 37–46.
3. Даниленко О. А. Язык конфликта как объект лингвосоциологии / О. А. Даниленко // Социологические исследования. – 2006. – № 4. – С. 89–98.
4. Масенко Л. Т. Нариси з соціолінгвістики / Л. Т. Масенко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 243 с.
5. Мацюк Г. П. До витоків соціолінгвістики : Соціологічний напрям у мовознавстві / Г. П. Мацюк. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 432 с.
6. Словник української мови : в 11-и т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
7. Чайка Л. В. Вербальний конфлікт: результати та перспективи досліджень / Л. В. Чайка // Лінгвістика XXI століття : нові дослідження і перспективи. – К. : Логос, 2009. – С. 250–257.

Стаття надійшла до редакції 13.06.2017 р.